

BENE KRISZTIÁN

A Nemzetközi Brigádoktól a francia hadseregig

Magyar önkéntesek harca a fasizmus ellen

A spanyol polgárháború lezárulta óta eltelt több mint nyolcvan év során számos munka született, amely részletesen bemutatta a konfliktus előzményeit, lefolyását és résztvevőit. Magyarországon egyes időszakokban érthető módon kiemelt figyelmet szenteltek a nemzetközi brigádok kötelékében harcoló magyar önkénteseknek, akiknek történetét az 1956 utáni korokban számos különböző típusú munka dolgozta fel. Az események megörökítésének számos módja létezik, így – más országokhoz hasonlóan¹ – egymással párhuzamosan jelentek meg egyéni visszaemlékezések,² a kollektív emlékezet kialakítását célzó művek³ és történeti szakmunkák.⁴ Az 1990-es évektől kezdve nagyobb teret kaptak az ideológiai elfogultságtól mentes, szakmai megközelítéseket előtérbe helyező publikációk,⁵ amelyek nem a visszaemlékezés vagy az emlékezetpolitika céljából íródtak, hanem az események elfogulatlan megismerését helyezték előtérbe, és jelentősen bővítették a témával kapcsolatos ismereteket.

Mindazonáltal a történeti megismerés elsősorban a levéltári forrásokon alapszik, így a témakör bizonyos aspektusaival kapcsolatban ezen munkák lehetőségeit is behatárolta a releváns források hozzá- vagy hozzá nem férhetősége. Ez a helyzet állt fenn a franciaországi internálótáborokba került magyar önkénteseknek a francia hadseregben játszott szerepével kapcsolatban is, amelynek feltárásához hosszú időn keresztül nem álltak rendelkezésre a szükséges francia levéltári források. Az elmúlt néhány év során ez a körülmény öröndetes módon megváltozott, ezért már kísérletet tehetünk arra, hogy fényt derítsünk a nemzetközi brigádok magyar veteránjainak további katonai szerepvállalására Franciaországban.

¹ Skoutelsky, Rémi: *L’Espagne après l’Espagne : La mémoire des Brigades internationales*. Matériaux pour l’histoire de notre temps, vol. 19. (2003) No. 2. 28–29.

² Lásd például Csatári József: *A spanyol barikádokon. Egy magyar önkéntes visszaemlékezése*. Budapest, 1961.; Gergely Imre: *Magyarok a spanyol néppel 1936–1939*. Budapest, 1977.; Haraszti István: *Poggyász nélkül*. Budapest, 1981.; Zalka András: *Spanyolországban. A Nemzetközi Brigádok egy volt harcosának visszaemlékezése*. Hadtörténelmi Közlemények, 34. évf. (1987) 1. sz. 83–102.

³ Vö. Györkei Jenő (szerk.): *Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában*. Budapest, 1959.; Kepes Imre (szerk.): *Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában*. Budapest, 1987.; Petrák Katalin (szerk.): *Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből*. Budapest, 1988.

⁴ Vö. Györkei Jenő: *Spanyol földön a szabadságért*. Budapest, 1963.; Györkei Jenő: *Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban*. Budapest, 1977.

⁵ Vö. Harsányi Iván: *A spanyol polgárháború és magyar önkéntesei*. Budapest, 1996.; Balázs Eszter: *Egy „mini-Komintern” története a Kommunista Internacionálé végóráiban*. Valóság, 41. évf. (1998) 1. sz. 56–74.; Balázs Eszter: *A nemzetközi brigádok magyar önkéntesei az argelés-i és a saint-cyprieni francia internálótáborban (1939. február–május)*. Múltunk, 44. évf. (1999) 2. sz. 145–159.

A nemzetközi brigádok magyar tagjai a spanyol polgárháborúban

A két világháború közti időszakban a spanyol politikai élet jelentős átalakuláson esett át. Az 1920-as évek elején súlyos belpolitikai válság alakult ki, amelyre válaszképpen Miguel Primo de Rivera tábornok a hadsereg segítségével puccsot hajtott végre és diktatúrát vezetett be. XIII. Alfonz spanyol király elfogadta a helyzetet, és miniszterelnöknek nevezte ki Primo de Riverát, aki 1930-as lemondásáig kormányozta az országot. Az 1931-es helyhatósági választásokat az ellenzék nyerte. Ennek hatására az uralkodó elhagyta az országot, az új kormány pedig kikiáltotta a második köztársaságot. 1932 augusztusában a hadsereg egyik tábornoka, José Sanjuro tábornok sikertelen puccskísérletet hajtott végre, ami jól jelezte a jobboldali politikai erők fokozódó elégedetlenségét, amelyek 1933-ban kormányra jutva igyekeztek az előző kormány intézkedéseit felszámolni. Válaszképpen a baloldali pártok közösen indultak az 1936-os választásokon, amelyeken abszolút többséget szereztek, végül azonban a szocialisták és a kommunisták távol maradása miatt a republikánusok egyedül voltak kénytelenek kisebbségi kormányt létrehozni.⁶ A hadsereg számos, megbízhatatlannak tartott főtisztjét – többek között a vezérkari főnöki posztot betöltő Francisco Franco tábornokot – leváltották, ami felgyorsította az utóbbiak kormánnyal szembeni fellépését. A nacionalista erők – Sanjuro, Franco és Emilio Mola tábornokok vezetésével – 1936. július 17-én (a tervek napfényre kerülése miatt a tervezettnél egy nappal korábban) felkelést robbantottak ki, amelynek szándékuk szerint rövid úton meg kellett volna buktatnia a kormányt.⁷

Az események azonban nem a terveknek megfelelően alakultak. Bár a hadsereg többsége – elsősorban annak komoly harcértékkel bíró afrikai része – a felkelők oldalára állt (mint ahogy a haditengerészet egy része is), a légierő a köztársasági kormány oldalán maradt. Ennek következtében az észak-afrikai spanyol területek a nacionalisták kezére kerültek, az anyaországban azonban kezdetben egyetlen nagyobb várost sem tudtak az ellenőrzésük alá vonni, így hosszan elhúzódó harcok következtek. A nacionalisták számára már az első időszakban is döntő segítséget jelentett észak-afrikai csapataik Spanyolország európai területeire való átcsoportosításához a Hitler által küldött szállítógépflootta, amely légi úton végrehajtotta ezt a felkelés sikere szempontjából kulcsfontosságú műveletet.⁸

Ugyanakkor mivel a két fél közötti erőviszonyok nagyjából kiegyenlítették voltak, meghatározó jelentőségű volt, hogy milyen segítséget kapnak külföldről. Számos autoriter ország mozdult meg, hogy támogatást biztosítson a nacionalista erők számára. Az Antónia de Oliveira Salazar vezetése alatt álló Portugália már kezdetől fogva komoly segítséget nyújtott a felkelők katonai felszereléssel való ellátásában, majd egy 20 000 önkéntesből álló katonai kontingenssel is részt vett a hadműveletekben.⁹ Németország részéről a 6500 fős Condor Légión bevetésére került sor, amely egyrésztől lehetőséget biztosított a náci állam számára, hogy kipróbálja új fegyverrendszereit és taktikáit, másrésztől pedig hathatós segítséget nyújtott a nacionalista csapatoknak, amelyeknek fegyvereket is szállított, illetve kiképzőket biztosított ezek használatának elsajátításához. Olaszország ennél is jobban elkötelezte magát a lázadók támogatása mellett, mivel nagy mennyiségben szállított hadianyagot Franco csapatainak (többet között repülőgépeket és harckocsikat), majd ezt követően egy – hivatalosan

⁶ Harsányi: *A spanyol polgárháború*, 7–9.

⁷ Beevor, Anthony: *A spanyol polgárháború*. Budapest, 2002. 93–102.

⁸ Gergely: *Magyarok*, 47–48.

⁹ Davies, Norman: *Európa története*. Budapest, 2002. 921.

önkéntesekből álló, de valójában reguláris egységek alkotta – hadtesttel is részt vett a hadműveletekben, amelynek létszáma elérte az 50 000 főt.¹⁰

A vezető demokratikus államok – az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország – ugyanakkor 1936. augusztus 22-én hivatalosan a be nem avatkozás politikája mellett kötelezték el magukat. Ennek jegyében elzárkóztak attól, hogy fegyvereket szállítsanak a köztársasági kormánynak, valamint fegyverembargót hirdettek annak érdekében, hogy a konfliktus ne eszkalálódjon. A kezdeményezéshez a legtöbb európai állam is csatlakozott, így jött létre 27 állam részvételével a Benemavatkozási Bizottság. A célok betartását Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország közösen biztosította, így ez valójában nem akadályozta meg, hogy a nacionalisták jelentős szállítmányokat kapjanak az olaszok által ellenőrzött földközi-tengeri partszakaszon keresztül.¹¹ Mivel ez a be nem avatkozási politika kudarcát jelentette, Franciaország – saját jobboldali ellenzéke által sakkban tartva – titokban szintén szállított hadianyagot a köztársaságiaknak, ugyanakkor ennél sokkal jelentősebb volt az a hozzájárulás, amit a szintén a köztársasági erőknél szánt szovjet fegyverszállítmányok és a nemzetközi önkéntesek francia–spanyol határon való átjutásához nyújtott.¹² A legnagyobb volumenű segítség a Szovjetunió nevéhez kötődik, amely a be nem avatkozási szerződés aláírása ellenére nagy mennyiségben adott el fegyvereket – többek között repülőket, harckocsikat és lövegeket – a madridi vezetésnek.¹³ A spanyol vezetés ezekért központi aranytartalékaival fizetett, tehát a segítség korántsem volt önzetlen, ugyanakkor a fegyverek kezelésének elsajátításában és bevetésében nagy segítséget nyújtott az az összesen mintegy 2000–3000 fős szovjet katonai tanácsadó kontingens, amelyet Moszkva küldött Spanyolországba.¹⁴ Ezen felül még Mexikó fellépését érdemes megemlíteni, amely fegyvereket, pénzt és nyersanyagot is adott a spanyol kormánynak, majd a polgárháború lezárulta után több tízezer menekültet fogadott be.¹⁵

Témánk szempontjából a legérdekesebb mégis a Nemzetközi Brigádok kialakulása és részvétele a polgárháború küzdelmeiben. Külföldi önkéntesek már szinte a harcok első percétől kezdve bekapcsolódtak a polgárháborúba. Egy részük Spanyolországban tartózkodott az összecsapás kezdetén, mások pedig a konfliktus hírére érkeztek az országba, hogy részt vegyenek – döntő többségükben a köztársaságiak oldalán¹⁶ – a polgárháborúban. Miután 1936 őszén a Kommunista Internacionálé elkezdte megszervezni az önkéntesek toborzását és Spanyolországba jutását, ugrásszerűen megnőtt a polgárháborúba bekapcsolódó külföldiek száma, akiknek többsége a francia kommunisták segítségével illegális úton kelt át a

¹⁰ Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás, 1814–1945*. Budapest, 1998. 383.

¹¹ Beevor: *A spanyol polgárháború*, 230–236.

¹² Salmon, Pierre: *Un trafic à la frontière du légal : le transit d'armes polonaises destinées aux républicains espagnols par le port de Honfleur (1937-1938)*. Annales de Normandie, vol. 68. (2018) No. 1. 154–158.

¹³ Anderle Ádám: *Spanyol mozaik. Tanulmányok a hispanista kutatások történetéből*. Pécs, 2016. 219.

¹⁴ Wingeate Pike, David: *Les Républicains espagnols incarcérés en URSS dans les années 1940*. Matériaux pour l'histoire de notre temps, vol. 1. (1985) No. 3–4. 100.

¹⁵ Noblet, Eddy: *Guerre, influences politiques et relais d'opinions publiques Étude de cas: le Mexique face à la guerre civile espagnole*. Histoire, économie et société, vol. 23. (2004) No. 3. 397–409.

¹⁶ Ugyanakkor kisebb létszámban francia és ír önkéntesek a lázadó erők soraiban is harcoltak. Sill, Édouard: *La croisade des gosses. Fugues, disparitions et enrôlements volontaires de mineurs français en Espagne durant la guerre civile*. Vingtième Siècle. Revue d'histoire, vol. 28. (2011) No. 2. 20–23.

francia–spanyol határon, vagy pedig dél-franciaországi kikötőkben hajóra szállva tengeri úton érkezett meg az Ibériai-félszigetre. Sokan közülük anyaországukból indultak útnak, azonban sok esetben a belpolitikai helyzet miatt az emigrációban élők tudtak nagy számban reagálni a felhívásra, ahogy például a magyarok esetében is ez volt a helyzet.¹⁷ Ennek a mozgósításnak az eredményeképpen 53 ország állampolgárai kapcsolódtak be a polgárháború küzdelmeibe. Összlétszámuk mintegy 35 000 főre tehető,¹⁸ ugyanakkor a harctéren egy adott időszakban bevethető személyek száma soha nem haladta meg a 18 000 főt.¹⁹ A legnagyobb arányban a franciák (8500–9000 fő), a németek (5000 fő), a lengyelek (5000 fő), az olaszok (3000 fő) és az amerikaiak (2800 fő) képviseltették magukat az önkéntesek között.²⁰

A Nemzetközi Brigádok kötelékében szolgálatot teljesítő magyarok létszámára vonatkozóan számos becslés látott napvilágot az évtizedek során. A legalacsonyabb adat 511 magyart említ a brigádok korabeli nemzetiség szerinti létszámstatisztikáira alapozva,²¹ míg a magyar szakirodalom általában 1200 főre teszi a kontingens létszámát.²² Név szerint azonban mindössze 904 fő²³ azonosítható be;²⁴ ennek alapján tehát hozzávetőlegesen 1000 főre tehető a polgárháborúban részt vevő magyarok száma.

A tanulmányunk elején vázolt előzmények után és a fenti nemzetiségi megoszlással jöttek létre a Nemzetközi Brigádok 1936. október 14-én. Minimális kiképzési időszak után, november elején már be is vetették őket Madrid védelme során. Az önkéntesek a kialakítás alatt álló új köztársasági haderő öt (XI-től XV-ig terjedő számokat viselő) brigádjában kaptak helyet – innen származik elnevezésük is²⁵ –, melyek általában 2000–3000 főt állítottak csatasorba három–öt zászlóalj kötelékében, melyek egyenként öt-öt, 150 fős századból álltak.²⁶ A magyar önkéntesek 90 százaléka nem Magyarországról, hanem valamely más országból érkezett (leginkább Franciaországból), ahol emigrációban élt.²⁷ Első, Rákosiról elnevezett századuk 1936 októberében állították fel a XI. Brigád 1. Edgar André zászlóalján belül, nem sokkal később pedig a XII. Brigád 1. Thälmann zászlóaljának Balkán elnevezésű századán belül is létrejött egy magyar szakasz. Ezek a különítmények is részt vettek néhány héttel

¹⁷ Györkei: *Spanyol földön*, 69–74.

¹⁸ Más források szerint az összlétszám 54 nemzet tagjainak részvételével akár 42 000 fő is lehetett, még ha ez némileg eltúlzottnak is tűnik. Györkei: *Magyar önkéntesek*, 71.

¹⁹ Beevor: *A spanyol polgárháború*, 264.

²⁰ Thomas, Hugh: *Guerre d'Espagne*. Paris, 1997. 634–639.

²¹ Györkei: *Magyar önkéntesek*, 103.

²² Györkei (szerk.): *Magyar önkéntesek*, 32.

²³ A szakirodalomban (például Harsányi: *A spanyol polgárháború*, 15.) az említett lista kapcsán 965 főről tesznek említést, azonban a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban található iratköteg fedlapján az eredeti számot kijavították 904-re, ami feltételezhetően annak eredménye, hogy az iratcsomóban található listák összevetése alapján a levéltár munkatársai lefelé módosították az összesítő adatot.

²⁴ Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HM HIM HL) VII. Ellenállási gyűjtemény S/1. Spanyolországban, a nemzetközi brigádban harcolt magyarok névsora.

²⁵ Az új haderő felállítása során a pártmilíciák madridi fronton szolgáló hadoszlopait brigádokká alakították át, miközben a hátszágban 15 tartalékbrigádot hoztak létre XI-től XXV-ig haladó számozással. A XI-től XV-ig terjedő számokat a nemzetközi önkéntesek közreműködésével felállítandó brigádoknak tartották fenn, innen származik ezeknek az alakulatoknak az elnevezése.

²⁶ Harsányi Iván: *Nemzetközi brigádok, magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban. 1936–1939*. In: Kepes Imre (szerk.): *Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában*. Budapest, 1987. 18.

²⁷ HM HIM HL VII. Ellenállási gyűjtemény S/19. Névjegyzék a Magyar Partizánszövetség spanyol csoportjának tagjairól, 2. sz. melléklet.

később a spanyol főváros védelmében.²⁸ 1937 elején a veszteségteljes harcok után újjászervezték a brigádokat, s ennek keretében a magyar századot frissen érkezett önkéntesekkel erősítették meg, és – a Rákosi nevet megtartva – zászlóaljként sorolták be az újonnan felállított Dombrowsky brigád kötelékébe.²⁹

A jelen tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé a magyarok szerepvállalásának részletes bemutatását a polgárháború küzdelmeiben, de ennek kapcsán érdemes néhány tényt megemlíteni. A köztársasági erők által vívott nagyobb ütközetekben a magyar önkéntesek is részt vettek 1937–1938 folyamán, és számos alkalommal kitüntették magukat, miközben komoly veszteségeket szenvedtek. Mindemellett létszámukhoz képest a haderő vezetésében is jelentős szerepet vállaltak, hiszen a rendelkezésre álló adatok szerint sokan közülük tisztii és altisztii rangban szolgáltak a hadseregben a következő megoszlásban: 2 tábornok (Zalka Máté és Gál János), 1 ezredes, 9 őrnagy, 16 százados, 34 főhadnagy, 49 hadnagy és 47 őrmester.³⁰

Miközben 1938 folyamán a nacionalista erők – külföldi hadianyaggal és csapatokkal támogatva – folyamatosan teret nyertek, és északi irányba szorították vissza a köztársasági haderőt, a Népszövetség júliusban mindkét hadviselő felet felszólította, hogy vonják ki az arcvonalból és szereljék le a külföldi önkéntes kötelekeket. Ettől a lépéstől a nagyhatalmak a korábbi be nem avatkozási egyezmény céljainak elérését remélték, azonban várakozásaikban csalódnuk kellett. Szeptemberben a köztársasági kormány – amely abban bízott, hogy ezzel a maga oldalára állítja a nemzetközi közvéleményt – egyoldalúan és feltétel nélkül elfogadta a javaslatot, amely tovább gyengítette a nacionalistákénál egyébként is rosszabb helyzetben lévő hadseregét. A Nemzetközi Brigádokat – amelyekben a külföldiek létszáma a veszteségek miatt ekkorra 10 000 fő alá csökkent – feloszlatták, a soraikban harcoló külföldieket pedig október 28-i ünnepélyes barcelonai elbúcsúztatásuk után a francia határon keresztül hazaküldték.³¹ Az önkéntesek evakuálása azonban nem minden esetben ment egyszerűen. A demokratikus országokból érkezők különösebb fennakadások nélkül hazatérhettek, azonban a tekintélyelvű államokból érkezők számára ez gyakorlatilag lehetetlen volt, hiszen odahaza börtön várt rájuk a polgárháborúban való szerepvállalásukért. Közülük sokan ezért még 1939 elején is részt vettek a köztársasági erők utolsó harcaiban, amelyek során a francia határ felé visszavonuló civileket fedezték, majd február 9-én és 10-én átlépték a határt, ahol internálás várt rájuk.³² Számukra véget ért a küzdelem, mint ahogy Madrid 1939. március 28-i eleste és a megmaradt köztársasági erők április 1-jei fegyverletétele után a polgárháború is lezárult. Franco győzelme teljes volt, az igazi vesztes pedig Spanyolország, amely nem csupán jelentős anyagi károkat szenvedett, hanem ezen felül mértékadó becslések szerint 625 000 állampolgára veszítette életét, nagyjából 450 000 pedig az emigrációt választotta, így az állam teljes (bár mint látni fogjuk, nem végleges) embervesztése meghaladta az 1 000 000 főt.³³

²⁸ Gergely: *Magyarok*, 89–92.

²⁹ Györkei: *Spanyol földön*, 183–188.

³⁰ Györkei Jenő: *Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában (1936–1939)*. In: Györkei Jenő (szerk.): *Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában*. Budapest, 1959. 32–42.

³¹ Beevor: *A spanyol polgárháború*, 558–566.

³² Harsányi: *A spanyol polgárháború*, 38–41.

³³ Anderle: *Spanyol mozaik*, 220–221.

A francia internálótáborokban

A polgárháború során a hadieseményekhez kötődve több alkalommal került sor kisebb-nagyobb migrációs hullámokra Spanyolország irányából Franciaország felé, amelynek eredményeképpen 1938 végén mintegy 45 000 spanyol állampolgár tartózkodott francia területen, akiknek körülbelül egynegyede gyerek volt. A franciaországi tartózkodást mindenki ideiglenes jellegűnek tekintette, a francia hatóságok pedig kifejezetten bátorították a menekültek mielőbbi hazatérését a nemzetközi konfliktusok elkerülése és a menekültekkel kapcsolatos költségek csökkentése érdekében. Ezzel együtt gondoskodtak az országba érkező spanyolokról, azonban növekvő számuk miatt 1938 novemberében döntés született arról, hogy megerősítik a határőrizeti szerveket, illetve ezek segítségével a „nemkívánatos idegeneket” internálótáborokba irányítják.³⁴ A köztársaságiak által elszünetelt katonai vereségek következtében 1939 januárjában–februárjában ugrásszerűen megnőtt a határt átlépő menekültek száma, ami meglepte a francia hatóságokat. Az úgynevezett *Retirada* (visszavonulás) során az előretörő nacionalista csapatok elől menekülve hozzávetőlegesen 460 000–500 000 civil és katona kelt át a Pireneusokon Franciaországba. A határvédő egységeket váratlanul érte ez a menekülthullám, ezért nem is voltak felkészülve a menekülők fogadására. Ennek ellenére január végére már megszervezték a civilek és a katonák szétválogatását, valamint felállítottak egy táborrendszert, amelynek elemeibe a menekülteket – létrehozásuk körülményeiből adódóan általában meglehetősen mostoha körülmények között – el tudták helyezni. Tekintettel arra, hogy Franciaországban a korszakban mintegy negyedmilliós spanyol közösség élt, amely aktívan igyekezett segíteni a menekültek befogadásában, mint ahogy számos helyen a francia lakosság is megmozdult ennek érdekében, összességében végül mintegy 350 000 főt helyeztek el a táborokban.³⁵ A francia hatóságok minden eszközzel igyekeztek elősegíteni a spanyolok mielőbbi visszatérését hazájukba, illetve továbbutazásukat harmadik országokba. A lehetőségekkel többségük élt is, így 1940 májusára már csupán 125 000 spanyolországi menekült tartózkodott a francia anyaországban, illetve 10 000 fő az észak-afrikai francia területeken. A francia statisztikák tanúsága szerint hozzávetőlegesen 340 000 fő – nem derül ki, hogy önként vagy ráhatásra – tért vissza Spanyolországba, míg nagyjából 20 000 fő utazott tovább olyan latin-amerikai országokba (elsősorban Mexikóba), amely vállalta befogadásukat.³⁶

A Nemzetközi Brigádok tagjainak többsége is ebben a hullámban érkezett meg Franciaországba, ahol a reguláris katonai alakulatokkal megerősített hatósági szervek különválasztották a civil menekültektől és speciális táborokban különítették el őket.³⁷ A harcokat és a visszavonulást túlélő önkéntesek létszáma ekkor különböző becslések szerint 6000³⁸ és 8000³⁹ fő között mozoghatott. Tekintettel arra, hogy egy lefegyverzett hadsereg katonái voltak, a köztársasági erők túlélőit fegyveresen őrzött dél-franciaországi táborokba irányították

³⁴ Dreyfus-Armand, Geneviève: *L'accueil des républicains espagnols en France: entre exclusion et utilisation, 1936-1940*. Matériaux pour l'histoire de notre temps, vol. 12. (1996). No. 1. 36–38.

³⁵ Clochard, Olivier – Gastaud, Yvan – Schor, Ralph: *Les camps d'étrangers depuis 1938: continuité et adaptations. Du « modèle » français à la construction de l'espace Schengen*. Revue européenne des migrations européennes, vol. 20. (2004) No. 2. 59–60.

³⁶ Peschanski, Denis: *Les camps français d'internement (1938–1946)*. PhD értekezés. Paris, 2000. 41–45.

³⁷ Harsányi Iván: *Nemzetközi brigádok*, 34.

³⁸ Szíjj Jolán: *Magyarok a franciaországi internálótáborokban 1940–41-ben*. Hadtörténelmi Közlemények, 102. évf. (1989) 2. sz. 240.

³⁹ Balázs: *Egy „mini-Komintern”*, 57.

a spanyol határ közelében, nevezetesen Argelès-be és Saint-Cyprien-ba.⁴⁰ Visszaemlékezések szerint az internáltakat rendkívül rossz körülmények fogadták a frissen felállított táborokban. Ezek a létesítmények nem voltak alkalmasak a menekültek befogadására, akiknek létszáma egy-egy helyszínen megközelítette a százezret (Saint-Cyprien-ban 90 000, Argelèsben 77 000 fő).⁴¹ A szögesdróttal körbekerített táborok kezdetben semmilyen szállást nem kínáltak az internáltaknak, később már sátrakban lehetett aludni, majd az internáltak közreműködésével barakkokat építettek, amelyek már huzamosabb ideig tartó tartózkodásra is alkalmasak voltak, de közművek ezután sem álltak rendelkezésre, így a körülmények meglehetősen sok kívánni valót hagytak maguk után.⁴² A helyzetről sokat elárul Arthur Koestler visszaemlékezése, aki így minősítette az egyik tábort: „...élelmezés és higiénia tekintetében még a koncentrációs táborok is jobbak náluk [...] Franco börtöneiben a spanyol polgárháború kellős közepén sokkal jobb és táplálóbó volt az élelmezés, pedig a sevillai *carcel*ben még dolgoznunk se kellett.”⁴³

Április elején a francia hatóságok azokat az internáltakat, akik esetében korábbi katonai szerepvállalásuk miatt nem lehetett gyors spanyolországi hazatérésre számítani, áthelyezték egy jobban felszerelt és tartós tartózkodásra alkalmasabb táborba, Gurs-be, amely a délnyugat-franciaországi Pau városának közelében volt, nem messze az Atlanti-óceántól. Az adatok alapján a táborban 5500 nemzetközi önkéntes volt, akik közül 213 fő volt magyar nemzetiiségű. A két táborból érkező magyarok a többi önkéntessel együtt jól szervezett csoportot alkottak, amely saját vezetőket választott, és a közösen felállított szabályok szerint élte életét a többi menekülttől is elkülönülve. A nemzetközi veteránok számára a nyelvek szerinti csoportosulás logikus szervező elvet jelentett, így a magyarok is saját közösséget alkottak, amely gyakorlatilag teljes egészében kommunistákból állt.⁴⁴ Az illegalitásban elsajátított fegyelem és szervezőképesség sokat segített az élet megszervezésében, amelynek eredményeképpen a magyarok tanfolyamokat szerveztek (például francia nyelvet és ideológiai ismereteket oktattak), saját újságot adtak ki, kórust állítottak fel, illetve sportpályákat jelöltek ki a barakkok között, ahol rendszeresen játszottak labdajátékokat és tornáztak.⁴⁵

A tábor elhagyására kevés lehetőség kínálkozott, hiszen a Spanyolországba vagy Magyarországra való visszatérés nem volt reális alternatíva, a harmadik országokba való beutazásra – az adott országok külképviseletének jóváhagyása hiányában – pedig ritkán nyílt mód.⁴⁶ Ezenkívül a következő kijutási lehetőségek voltak: megszökni; külső segítséggel munkaszerződéshez jutni és elhelyezkedni a francia munkaerőpiacon; csatlakozni az úgynevezett külföldi munkásszázadokhoz (*compagnies de travailleurs étrangers*) vagy belépni a francia

⁴⁰ Ezekben a táborokban a Nemzetközi Brigádok 6800 korábbi tagját vették nyilvántartásba. Peschanski: *Les camps*, 51.

⁴¹ Dreyfus-Armand: *L'accueil*, 40.

⁴² Münnich Ferenc: *Spanyol földön a magyar nép szabadságáért*. In: Györkei Jenő (szerk.): *Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában*. Budapest, 1959. 131–132.

⁴³ Koestler, Arthur: *A Föld söpredéke*. Budapest, 1998. 92–93.

⁴⁴ Balázs: *Egy „mini-Komintern”*, 57–58.

⁴⁵ Ráth Károly: *Liberté, égalité, fraternité*. In: Kepes Imre (szerk.): *Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában*. Budapest, 1987. 138–140.

⁴⁶ Voltak kivételek is, mivel visszaemlékezések szerint két magyar, Kepes Imre és Tamás Aladár is eljutott Mexikóba számos más, menedéj jogot kapott polgárháborús veteránnal együtt. Komját Irén – Pécsi Anna: *A szabadság vándorai. Magyar antifasiszták Franciaországban 1934–1944*. Budapest, 1973. 87.

fegyveres erők kötelékébe.⁴⁷ Tekintettel arra, hogy a táborokat jól őrizték, valamint az internáltak többsége nem rendelkezett külső kapcsolatokkal, viszonylag kevés szökés volt, és a szökevények jelentős részét rövid időn belül elfogták a hatóságok. Bár a franciák többsége nem fogadta túl szívélyesen a menekülteket, érdekes módon a dél-franciaországi munkaadók szívesen alkalmazták az olcsó munkaerőt jelentő internáltakat. Ennek következtében a tábor lakóinak nagyjából egyharmada⁴⁸ maga mögött hagyhatta a táboréletet.⁴⁹

A francia kormány 1939. április 12-én rendeletet adott ki, amelynek értelmében a Franciaország területén található, menedékjogot élvező 20 és 48 év közötti menekültekre és honfoglalókra ugyanazok a kötelezettségek vonatkoznak, mint a francia állampolgárokra. Ennek értelmében az érintett személyek katonai és munkaszolgálatra voltak kötelezhetőek, melyek közül 1939 első felében még az utóbbi élvezett nagyobb prioritást a munkaerőhiánnyal küzdő ország számára, ezért külföldi munkásszázadokat állítottak fel az internálótáborokban, amelyekbe részben behívták az internáltakat, részben pedig önként jelentkezettek az új alakulatok kötelékébe. Ezek az egységek a hadügyminisztérium irányítása alá tartoztak, tagjaikra pedig a katonai jogszabályok és fegyelmi előírások vonatkoztak, noha nem számítottak a francia hadsereg tagjainak. Az 1939-es év folyamán 55 000 főt osztottak be a munkásszázadok⁵⁰ soraiba, amelyeket általában a különböző védelmi vonalak és katonai táborok kiépítése során használtak fel mind az anyaországban, mind pedig az észak-afrikai francia területeken. Ezzel párhuzamosan 40 000 főt közvetlenül az ipari és mezőgazdasági munkák elvégzésére irányítottak, így a Franciaországban tartózkodó internáltak jelentős részét bevonták a francia érdekek szolgálatába (csupán 3000 főt találtak munkára alkalmatlannak, akik továbbra is a táborokban maradhattak).⁵¹

Mindemellett a francia vezetés felismerte, hogy a komoly harci tapasztalatokkal rendelkező és általában antifasiszta meggyőződésű internáltak a hadsereg kötelékében is hasznára lehetnek Franciaországnak, ezért a Francia Idegenlégió már 1939 elején megkezdte a toborzást az internálótáborokban. Tekintettel arra, hogy ez ötéves szolgálatot jelentett volna, kevesen jelentkeztek az alakulat kötelékébe. A második világháború kitörését követően azonban bevezették az úgynevezett háború időtartamára szóló katonai szolgálatot, amellyel már sokkal többen éltek az internáltak közül, mivel 1940 májusáig összesen 6000 fő jelentkezett a táborlakók közül a Légiónak kötelékébe.⁵² Ez a szolgálat azonban – hasonlóan a munkásszázadok soraiban végzett tevékenységhez – kifejezetten nagy veszélyeket rejtett magában a német offenzíva 1940. májusi megindulása után, amelynek mind a gyorsított kiképzésen átesett és rosszul felszerelt légiós egységekben, mind pedig a fegyvertelen építőalakulatokban sokan áldozatul estek. Az internált spanyolok (ideértve a külföldi önkénteseket is) közül mintegy 5000 fő veszítette életét az 1940-es franciaországi hadjárat során.⁵³

⁴⁷ Celaya, Diego Gaspar: *Portrait d'oubliés. L'engagement des Espagnols dans les Forces françaises libres, 1940–1945*. Revue historique des armées, vol. 67. (2011) No. 4. 48.

⁴⁸ Ez a szám magában foglalja a Spanyolországba visszatérőket is, így némiképp torzít, ugyanakkor mivel a nemzetközi önkéntesek esetében is hasonló adat (32%) áll rendelkezésre, úgy tűnik, hogy sokan éltek közülük ezzel a lehetőséggel.

⁴⁹ Peschanski: *Les camps*, 52.

⁵⁰ Összesen mintegy 220 ilyen alakulatot állítottak fel.

⁵¹ Parello, Vincent: *Les compagnies de travailleurs étrangers (CTE) en France à la fin de la Troisième République*. Bulletin hispanique, vol. 118. (2016) No. 1. 233–249.

⁵² Celaya: *Portrait d'oubliés*, 48.

⁵³ Dreyfus-Armand: *L'accueil*, 41.

Az internált magyarok közül ezeknek a lehetőségeknek egy részével 1939 folyamán nagyon kevesen éltek, mivel a szigorú hierarchiában élő csoport vezetése mereven elutasította mind a szökést, mind pedig a különböző francia alakulatokban való fegyveres vagy fegyvertelen szolgálat lehetőségét. Ebből következően csupán a harmadik országokba való kiutazás és a munkavállalás biztosított alkalmat a magyarok számára a táborok elhagyására, amellyel 1939 nyaráig mindössze 13 fő tudott élni.⁵⁴ A háború kitörése után a francia hatóságok jelentős nyomást gyakoroltak a nemzetközi önkéntesekre, hogy vállalják a fegyveres szolgálatot a hadsereg soraiban, amellyel kapcsolatban a magyarok véleménye megoszlott. A vezetőség ellenezte ezt a szerepvállalást, és megtiltotta az internált magyaroknak a jelentkezést, akik közül azonban sokan be akartak lépni a francia haderőbe, ennek ellenére vezetőik számos esetben nem továbbították jelentkezésüket a táborvezetőségnek, esetenként pedig meg is fenyegették a jelentkezőket, hogy elálljanak szándékuktól. A francia hatóságok radikális megoldást alkalmaztak: a helyi vezetők egy részét letartóztatták, majd pedig a szolgálatot nem vállalókat – ismétlődő meggyőzési kísérletek után – több hullámban a Le Vernet-i büntetőtáborba szállították mint politikailag megbízhatatlan személyeket.⁵⁵ Pontos statisztikák hiányában korábban nem lehetett megállapítani, hogy hány magyar internált csatlakozott a francia haderőhöz, csupán analógiák alapján lehetett következtetni arra, hogy nagy valószínűséggel 20 és 50% között lehetett az arányuk.⁵⁶ Az alábbiakban a franciaországi magyar közösség katonai szerepvállalásának kutatása során felhasznált források bemutatásával megpróbálunk erre a kérdésre is választ adni.

Magyarok a francia hadsereg kötelékében

A magyar szerepvállalás jelentőségének felméréséhez célszerű röviden áttekinteni a külföldi önkénteseket fogadó légiós alakulatok közreműködését az 1940-es év hadieseményeiben.

A francia hadvezetőség a háború kitörése után az első világháborús tapasztalatokra építve az aktív és tartalékos légiósok közreműködésével kívánt alkalmi alakulatokat létrehozni, amelyek szerepet tudnak vállalni az anyaország védelmében. Ennek a megközelítésnek a jegyében négy egységet állítottak fel: a 11. és 12. légiós gyalogezredet, a 13. légiós hegyi könnyűdandárt, valamint a 97. (gépesített) felderítő csoportot.⁵⁷ Ezek állományában a frissen jelentkezettek száma viszonylag alacsony maradt, általában a 20 százalékot sem érte el, így az alakulatok harcértéke is meglehetősen magas volt, hiszen komoly harci tapasztalatokkal rendelkező veteránok alkották az állomány többségét.⁵⁸ Ugyanakkor a jelentkezők száma messze felülmúlta a korábbi várakozásokat, az Idegenlégió pedig nem rendelkezett akkora aktív személyi állománnyal, hogy az újonnan érkezett önkénteseket az eredeti elképzelést követve kisebb csoportokban melléjük oszthassák be. Ezért olyan alakulatokat is létre kellett hozni, amelyek a tisztikar kivételével teljes egészében újoncokból álltak. Ezek voltak a 21., 22. és 23. külföldi önkéntes légiós menetezredek, amelyek együtt közel 10 000 embert állítottak csatasorba, miközben a jelentkezők egy jelentős része még a kiképzőtáborokban várta, hogy befejeződjön a felkészítésük, és beosszák őket valamely alakulat kötelékébe.⁵⁹

⁵⁴ Balázs: *A nemzetközi brigádok*, 155.

⁵⁵ Balázs: *Egy „mini-Komintern”*, 63–66.

⁵⁶ Courtois, Stéphane – Peschanski, Denis – Rayski, Adam: *Le sang de l'étranger. Les immigrés des la M.O.I. dans la Résistance*. Paris, 1989. 66–70.

⁵⁷ Gmeline, Patrick de: *Nouvelle histoire de la Légion étrangère*. Paris, 2016. 341–346.

⁵⁸ Mahuault, Jean-Paul: *Engagés volontaires à la Légion étrangère pour la durée de la guerre (E.V.D.G.) 1870–71, 1914–18, 1939–45*. Paris, 2013. 271.

⁵⁹ Porch, Douglas: *La Légion étrangère 1831–1962*. Paris, 1994. 514.

A fenti alakulatok majdnem mindegyikét bevetették a német hadsereggel szemben. Ez szinte minden esetben azonos eredménnyel járt: elszánt küzdelem után a légiós egységek megsemmisültek, vagy olyan súlyos veszteségeket szenvedtek, hogy a franciaországi hadjáratot követően fel kellett oszlatni őket.⁶⁰ Kivételt csupán két alakulat jelentett. Az első ezek közül a 13. hegyi könnyűdandár volt, amely Norvégiában sikeresen vett részt Narvik kikötőjének elfoglalásában, majd rövid franciaországi kitérő után állományának többségét megőrizve csatlakozott De Gaulle tábornok Szabad Francia Erőibe.⁶¹ A második az 1. külföldi önkéntes légiós menetzászlóalj volt, amelyet 1940 februárjában hoztak létre az újonnan jelentkezett és kiképzésüket éppen befejező légiósokból. Az egységet áprilisban Libanonba helyezték át, ahol a 6. légiós gyalogezred 2. zászlóaljának kötelékébe osztották be 11. külföldi önkéntes zászlóalj elnevezéssel. A fegyverszünet után az alakulatot hivatalosan feloszlatták, de az előéletük miatt potenciálisan problémásnak tekintett önkénteseket – elsősorban a spanyol polgárháború veteránjait – az újonnan felállított Levantei Külföldi Munkások Csoportjába (*Groupement de travailleurs étrangers du Levant*) sorolták, ahonnan 1941 februárjában áthelyezték őket a 6. légiós gyalogezred kötelékébe, amelynek soraiban többségük a régió 1941. júliusi szövetséges elfoglalásáig teljesített szolgálatot.⁶²

A világháború kitörése jelentősen megváltoztatta a franciaországi magyar közösség tagjainak életét. A kommunista szervezeteket a francia kormány betiltotta, számos baloldali személyt internált, így a hosszabb ideje az országban élő magyarok számos baloldali érdekvédelmi szervezete is illegálisba szorult.⁶³ Egy potenciálisan ellenséges ország állampolgáriként a magyarok gyanúsá váltak, ezért sokan közülük a hazatérést választották. A magyar diaszpóra 30 000 főre becsült létszáma 1939–1940-ben jelentősen csökkent, de pontos létszáma nem ismert.⁶⁴ Az 1938-ban megalakult Franciabarát Magyarok Szövetsége, melynek elnöke Károlyi Mihály, alelnöke pedig Bölöni György volt, a francia hadüzenet után 1939. szeptember 3-án a Franciaország oldalán való harc mellett kötelezte el magát.⁶⁵ Részben ennek következtében, részben pedig azért, hogy elkerüljék az internálást – ami külföldiként és baloldaliként várt volna rájuk⁶⁶ –, számos magyar jelentkezett a francia hadseregbe 1939 őszén. Számukat a történeti munkák hagyományosan mintegy háromezer főre teszik,⁶⁷ de a témában végzett kutatásaink alapján ez a szám adatokkal bizonyíthatóan nem haladta meg a kétezer főt.

A francia és magyar levél- és adattárak (*Archives nationales, Mémoire des Hommes, Service Historique de la Défense, HM HIM Hadtörténelmi Levéltár*) vonatkozó anyagainak segítségével⁶⁸ – jelentkezések, hadifogolylisták, veszteségi adatok, visszaemlékezések stb. –

⁶⁰ Blond, Georges: *Histoire de la Légion étrangère*. Paris, 2008. 368–374.

⁶¹ Comor, André-Paul: *L'Épopée de la 13ème Demi-brigade de Légion Etrangère 1940-1945*. Paris, 1988. 25–110.

⁶² Service Historique de la Défense (a továbbiakban: SHD) GR 34 N 318. Groupement de Légion Etrangère du Levant. Le 1er bataillon de marche de volontaires étrangers.

⁶³ Wieviorka, Olivier: *Histoire de la Résistance 1940–1945*. Paris, 2013. 47–48.

⁶⁴ Pécsi Anna: *Magyarok a franciaországi forradalmi munkásmozgalomban 1920–1945*. Budapest, 1982. 251.

⁶⁵ Filyó Mihály et al.: *Magyarok az európai antifasiszta ellenállási mozgalmakban*. Budapest, 1986. 50–51.

⁶⁶ Komját–Pécsi: *A szabadság vándorai*, 104–105.

⁶⁷ Bajomi Lázár Endre: *Tramontana. Magyar önkéntesek Franciaországban*. Budapest, 1984. 104–106.

⁶⁸ Archives nationales (AN) F 9. Affaires militaires. 2802 à 2813. Centre national d'information sur les prisonniers de guerre (C.N.I.P.G.). 1940-1941; HM HIM HL Ellenállási gyűjtemény F/18. A francia

összesen 1999 főt sikerült név szerint azonosítani, akik a francia hadsereg és az Idegenlégió, illetve a Franciaország területén felállított más nemzeti (cseh, lengyel) hadseregek soraiban harcoltak az 1940-es hadjárat során. A fenti források összevetésével az érintett személyek szinte mindegyikének esetében – 10 fő kivételével – sikerült meghatározni azt is, hogy melyik alakulat kötelékében teljesített szolgálatot. Ennek alapján megállapítható, hogy a magyar katonák döntő többsége – egészen pontosan 78%-a, vagyis 1564 fő – az Idegenlégió kötelékében szolgált a második világháború első évében. Az itt szolgáló személyek közül 1103 főt a külföldi önkéntesek menetezredeihez osztottak be, míg 79 fő szolgált a többi bevetett légiós alakulat soraiban. 398 fő esetében nincs ennél pontosabb alakulat megjelölve, ami arra utalhat, hogy még nem fejeződött be a kiképzésük, ezért nem osztották be konkrét egységhez. Mindezek alapján megállapítható, hogy 1939–1940 folyamán a magyarok részvétele az Idegenlégióban korábban soha nem látott nagyságrendű volt; ugyanakkor ezekből a forrásokból önmagukban még nem derül ki, hogy hány korábbi nemzetközi önkéntes volt közöttük. Ha azonban összevetjük ezeket a Hadtörténelmi Levéltárban található, a spanyol polgárháborúban harcoló magyarokra vonatkozó összesítő listákkal,⁶⁹ az esetleges hiányosságokat is figyelembe véve már releváns eredményeket kaphatunk.

A francia fegyveres erők kötelékében teljesített szolgálat szempontjából a magyar levéltári anyag rendkívül egyenetlen színvonalon közöl adatokat. A rendelkezésre álló listák bizonyos csoportjainak tagjaival kapcsolatban egészen részletes életutakat ad közre, más esetekben azonban még a nevek is hiányosak (csak vezetéknev vagy álnév szerepel). Mindezek ellenére 14 személyről (6%) ezek a források is egyértelműen megerősítik, hogy a francia haderő valamely részében teljesítettek szolgálatot. Ugyanakkor a névsorok francia adatokkal való összevetése során ez a szám 30 főre (14%) változik, ami jelentős különbség; ráadásul számos olyan személy is egyértelműen azonosítható, akinek részletes életútja elérhető a magyar forrásokban, de nem történik benne említés a francia katonai szolgálatról. Ugyanilyen érdekes, hogy a magyar források csupán 2 fő esetében említik meg az Idegenlégióba való belépést; az összevetett adatokból azonban az derül ki, hogy összesen 17 fő szolgált ennek az alakulatnak a kötelékében, tehát egyértelműnek tűnik, hogy a francia hadseregben és különösen az Idegenlégióban teljesített korábbi szolgálat olyan epizód volt, amit a háború után elkészített összesítésekben nem kívántak hangsúlyozni, sőt titkoltak.

Ennek egyik oka minden bizonnyal a meglehetősen bonyolult 1939-es politikai-ideológiai helyzet. Az antifasiszta meggyőződésű veteránok a nyár folyamán még nem zárkóztak el a németek elleni harctól a francia hadsereg kötelékében, azonban az augusztus 23-án megkötött Molotov–Ribbentrop-paktum után ez a szándék jelentősen meggyengült, ráadásul ezt követően a francia kormány szeptember 26-án betiltotta a Francia Kommunista Pártot, a baloldali vezetőket – köztük számos magyart – pedig internálótáborokba (egyebek mellett Le Vernet-be) zárták.⁷⁰ Az alapvetően kommunista veteránok számára ez egyértelműen

ellenállásban részt vett magyarok névsora. A francia hadseregben harcolt önkéntesek; F/19. A francia és belga ellenállás magyar hősi halottainak névjegyzéke és tevékenységük rövid leírása; F/20. Névjegyzék a franciaországi magyar önkéntesek és ellenállók hősi halottairól; Mémoire des Hommes (MH) UEVACJ-EA. MDLX-1 – MDLX-18. Listes nominatives des volontaires étrangers engagés à servir la France entre le 1er septembre 1939 et le 25 juin 1940; SHD GR 16 P. Dossiers individuels du bureau Résistance.

⁶⁹ HM HIM HL VII. Ellenállási gyűjtemény S/1. Spanyolországban, a nemzetközi brigádban harcolt magyarok névsora; S/19. Névjegyzék a Magyar Partizánszövetség spanyol csoportjának tagjairól; S/21. HM. 451/el. -15. osztály /1941. a franciaországi internáló táborokban lévő magyarok.

⁷⁰ Pécsi Anna: *Magyar antifasiszták a francia és a belga ellenállási mozgalomban*. In: Gazsi József – Pintér István (szerk.): *Fegyverrel a fasiszmus ellen*. Budapest, 1968. 288.

elfogadhatatlan volt, így sok esetben a már leadott jelentkezéseiket is visszavonták (illetve a csoport vezetősége visszavonta velük), a következő hónapok folyamán pedig a francia hatóságok erőteljes nyomása ellenére sem voltak hajlandók újból nagy számban jelentkezni a francia hadseregbe.⁷¹ Emellett pedig nyilvánvaló módon figyelembe kell venni a háború utáni korszak politikai berendezkedését is Magyarországon, amely nem nézte jó szemmel egy nyugati ország haderejéhez való szoros kötődést, ezért az érintett személyek nyilvánvalóan igyekeztek ezt a tényt elhallgatni vagy saját szerepüket kisebbíteni az esetleges katonai szerepvállalásban.

A francia és a magyar levéltári adatok összevetése alapján a 30 magyar veterán a következőképpen oszlott el a különböző alakulattípusok között: 17 fő szolgált az Idegenlégió kötelékében,⁷² 5 fő a munkásszázadokban,⁷³ illetve 4-4 fő a francia hadsereg⁷⁴ és a Franciaországban felállított csehszlovák hadsereg⁷⁵ soraiban. Az utóbbi két csoport esetében a jelentkezéseket nyilvánvaló módon az tette lehetővé, hogy az érintett személyek rendelkeztek francia, illetve csehszlovák állampolgársággal. Tekintettel a fent bemutatott körülményekre, valamint a francia iratanyag jelentős részének megsemmisülésére a vesztes 1940-es hadjárat során, ezeknek az önkénteseknek az életútja jelenleg megbízható adatok formájában nem rekonstruálható. Két kivétel akad köztük, az első a kommunista politikus Mező Imre, akinek 1968-ban megjelent életrajza katonai szolgálatát is bemutatja. Az 1906-ban Ramocsaházán született Mező Imre (eredeti nevén Mehrei Izsák) szabóinasnak tanult, majd 1927-ben Belgiumba emigrált, ahol belépett a Belga Kommunista Pártba. Aktív mozgalmi munkát végzett, 1936 októberében pedig az elsők között csatlakozott a Nemzetközi Brigádokhoz, ahol részt vett a magyar alakulat megszervezésében. A harcok során többször kiténtette magát, kétszer megsebesült, főhadnagyi rangot ért el, és a magyar zászlóalj politikai biztosaként tevékenykedett. 1939 elején az utolsó nemzetközi önkéntesek között lépte át a francia határt, ahol társaival együtt internálták az argelès-i, majd a gurs-i táborba. Májusban mezőgazdasági munkát vállalhatott egy normandiai kisvárosban, Pacy-sur-Eure-ben, és elhagyhatta az internálótábor. 1939. szeptember elején – tehát még a kommunista párt betiltása előtt – Mező is jelentkezett a francia hadseregbe a háború időtartamára. Az Idegenlégió kötelékébe került, kiképzését a barcarès-i táborban kapta, ahol előbb a 21. menetezred, majd az 1. külföldi önkéntes légiós menetzászlóalj kötelékébe helyezték. Az utóbbival együtt Libanonba, majd később Szíriába irányították, ahol az egységet a francia vereség után 1940 őszén munkáskülönítménnyé alakították át, a vereséggel végződő levantei hadjárat után – melyben az életrajz tanúsága szerint Mező nem vett részt – pedig leszerelték, és 1941 szeptemberében visszatérhetett Franciaországba. Itt bekapcsolódott az Ellenállás tevékenységébe, ahol részt vett a fegyveres csoportok, az ún. Hazafias Milíciák (*Milices patriotiques*) megszervezésében, majd pedig 1944 augusztusában a párizsi felkelésben. 1945-ben hazatért Magyarországra, ahol a Magyar Dolgozók Pártja mozgalmi embere, majd 1956-ban Központi Vezetőségének tagja lett. 1956. október 30-án a Köztársaság téri pártház ostroma során kapott halálos lövést, amelybe november 1-jén belehalt.⁷⁶

⁷¹ Bajomi: *Tramontana*, 94–95.

⁷² Diós János, Fekete Pál, Hochleitner István, Horváth László, Iván Sándor, Katona Ferenc, Kerekes Emil, Kertész József, Kolis Simon, Láng Zsigmond, Lusztig László, Mező Imre, Pataki István, Páunovits Iván, Schmidt Ferenc, Székely József, Tóth Gyula.

⁷³ Bakács Tibor, Feredics József, Körmendi Pál, Nagy István, Vándor József.

⁷⁴ Fenyvesi Rezső, Mariska Zoltán, Mészáros Ferenc, Sárközi Sándor.

⁷⁵ Fazekas Jenő, Forgó Lajos, Miklós Imre, Péntek László.

⁷⁶ Komját Irén: *Mező Imre*. Budapest, 1968.

A másik személy, akinek életútja horvát források segítségével ismerhető meg, Paunovits Iván, aki 1898-ban született Baján. Általános és középiskolai tanulmányai után a Ludovika Akadémián tanult, majd – valószínűleg tanulmányait félbeszakítva – bevonult a hadseregbe, és egy tüzérségi ütegnél szolgált az első világháború végéig. Belépett a kommunista pártba, részt vett a Tanácsköztársaság harcaiban, majd 1919-ben Jugoszláviába menekült. 1937 szeptemberében Spanyolországba utazott, és csatlakozott a Nemzetközi Brigádokhoz. A harcokban megsebesült, ezért 1938-ban leszerelt, és Franciaországba utazott, ahol 1939 szeptemberében jelentkezett az Idegenlégióba. Társai többségétől eltérően Észak-Afrikába helyezték, ahol 1941. márciusi leszereléséig tartózkodott, majd visszatért Párizsba, ahol csatlakozott az Ellenálláshoz. A háború után visszatért Magyarországra, ahol a Rajk-perhez kapcsolódva kizárták a pártból, és elvesztette munkáját is. 1952-ben Jugoszláviába települt át, ahol 1954-ben meghalt.⁷⁷

Mindezek alapján tehát megállapítható, hogy annak ellenére, hogy a Franciaországban élő magyarok közül viszonylag sokan vállaltak katonai szolgálatot a francia fegyveres erőkhöz 1939–1940 folyamán, az internált spanyol polgárháborús magyar veteránok közül kevesen éltek ezzel a lehetőséggel még a hatóságok nyomása ellenére is. A rendelkezésre álló információk alapján ez a távolmaradás elsősorban a politikai helyzet gyors változásának volt köszönhető 1939 második felében, ami visszatartotta a jelentkezéstől az egyébként a németek elleni harc lehetőségére nyitott magyarok döntő többségét.

Összegzés

A franciaországi internáltak története természetesen nem ért véget az 1940-es katonai vereséggel. A Pétain marsall vezetésével létrejövő új francia politikai vezetés ugyanúgy nem kívánatosnak tartotta jelenlétüket az ország területén, mint az előző kormányzat, ezért eltávolításuk érdekében a németekkel való egyeztetés alapján felajánlotta számukra a németországi munkaszolgálat lehetőségét. Ezzel sokan éltek is a magyar internáltak közül, akik az esetek többségében Németországból már vissza tudtak térni Magyarországra.⁷⁸ Ezzel párhuzamosan az egyre feszültebb nemzetközi helyzetben Moszkva is egyre szívesebben fogadta a korábbi önkénteseket, ezért számos veteránnak adott beutazási engedélyt, akik francia jóváhagyással elhagyhatták az országot.⁷⁹ Emellett meg kell említeni azokat is, akiknek sikerült megszökniük az internálótáborokból, és csatlakoztak a francia Ellenálláshoz, amelynek soraiban gyakran a háború végéig szolgáltak.⁸⁰ A háborús megpróbáltatásokat túlélők egy része külföldön telepedett le, sokan pedig hazatértek Magyarországra, ahol többen elismerésben részesültek. Ugyanakkor voltak, akik a gyorsan változó politikai helyzet áldozataivá váltak, mint például Rajk László és 14 korábbi polgárháborús veterán, akiket 1949-ben koncepció perben ítélték el. Rajkot és Marschall Lászlót kivégezték, a többiek pedig letöltendő börtön- vagy fegyházbüntetést kaptak.⁸¹

A spanyolországi polgárháború magyar önkéntesei hosszú és nehéz utat jártak be az Ibériai-félszigeten vívott küzdelem lezárulta után is. A túlélők sorsa nagyon eltérően alakult:

⁷⁷ Lemesle, Hervé: *Les volontaires yougoslaves en Espagne républicaine: des sources pour une étude prosopographique*. Matériaux pour l'histoire de notre temps, vol. 33. (2017) No. 1-2. 51–54.

⁷⁸ HM HIM HL VII. Ellenállási gyűjtemény S/19. Névjegyzék a Magyar Partizánszövetség spanyol csoportjának tagjairól, 28. sz. melléklet.

⁷⁹ Szíjj: *Magyarok*, 259.

⁸⁰ HM HIM HL VII. Ellenállási gyűjtemény S/19. Névjegyzék a Magyar Partizánszövetség spanyol csoportjának tagjairól, 1–56.

⁸¹ Anderle: *Spanyol mozaik*, 155–204.

egyesekek visszatérhettek abba az országba, ahonnan útra keltek a konfliktus kirobbanását követően, azonban sokak számára ez nem volt járható út, így ők arra kényszerültek, hogy a francia internálótáborokban töltsenek valamennyi időt. Az ezekből való kijutás egyik logikus, de a politikai helyzetből fakadóan kevesek által választott módja volt a francia fegyveres erőkhöz való csatlakozás. Az erre vonatkozó francia levéltári anyagoknak köszönhetően ma már az ő létszámuk és személyük is ismert, ami tovább bővíti az ezzel a különleges katonai kontingenssel kapcsolatos ismereteinket.

KRISZTIÁN BENE

From the International Brigades to the French Army. The Struggle of Hungarian Volunteers Against Fascism

More than eighty years have passed since the end of the Spanish Civil War. During this time, several books were written detailing the background, the events and the participants of the conflict. Understandably, in Hungary, special attention was paid to Hungarian volunteers fighting among the ranks of International Brigades, so their history was examined in many different types of work. At the same time, the French archival resources were not available for a long time in connection with the role of Hungarian volunteers of the French army who were kept in internment camps in France. Fortunately, this circumstance has changed over the last few years, so today we can try to shed light on the further military role of Hungarian veterans of the International Brigades in France. Surprisingly, few of the Hungarian veterans of the Spanish Civil War interned in France were among the two thousand Hungarians who served in the French armed forces during 1939–40. According to the available data, this fact was mainly due to the rapid change of the political climate in the second half of 1939, which deterred the vast majority of Hungarians who were otherwise ready to fight the Germans.